

МЯНУШКІ ЯК АЦЭНАЧНА-ХАРАКТАРЫСТЫЧНЫ СРОДАК У ДРАМАТУРГІІ БЕРАСЦЕЙСКІХ АЎТАРАЎ

Уводзіны. Сучасныя берасцейскія аўтары Георгій Марчук і Зінаіда Дудзюк плённа працуюць у рэчышчы драматургіі, уздымаючы ў сваіх п'есах вечныя праблемы вернасці, Веры і здрадніцтва, пошуку чалавекам шчасця. Перадаючы шматгалоссе жыцця беларусаў XX—XXI стагоддзяў, драматургі ўмела выкарыстоўваюць вобразна-выяўленчыя магчымасці такога паказальнага ў плане нацыянальна-культурнай адметнасці складніка іменаслову, як мянушкі.

Мэта прадстаўленай працы — акрэсліць вобразна-выяўленчую ролю мянушак-паэтонімаў, якія адлюстроўваюць менталітэт народа, сфарміраваныя ў грамадстве ацэнкі чалавечай сутнасці, учынкаў, паводзін. Актуальнасць даследавання вызначаецца неабходнасцю вывучэння літаратурнага анамалізму ў кантэксце новай лінгвістычнай парадыгмы, у цэнтры ўвагі якой — адлюстраванне ў моўных знаках нацыянальнай культуры.

Асноўная частка. Паэтанімікон твораў Г. Марчука і З. Дудзюк адлюстроўвае асаблівасці структуры і семантыкі мянушак беларусаў у старажытным і сучасным грамадстве.

Аналіз паходжання мянушак, выдзеленых з твораў Г. Марчука і З. Дудзюк, паказаў, што большасць паэтонімаў ўтворана ад апелятываў, сярод якіх можна вылучыць наступныя семантычныя групы: 1) назвы прыродных з'яў, прадстаўнікоў жывёльнага і расліннага свету (*Воўк, Кобра, Корч*); 2) назвы прадметаў хатняга ўжытку, транспартных сродкаў, напояў (*Грубка, Барка, Бражка*); 3) празванні-характарыстыкі індывідаў па вонкавым выглядзе, фізічных, маральных якасцях (*Крываножка, Панікерша, Немчык*); 4) празванні паводле прафесіі, роду заняткаў, сацыяльнага становішча, нацыянальнасці (*Наліванаўна, Цыган, Баксер, Манах*). Ад імёнаў уласных (часам у спалучэнні з прыдаткамі) утвораны мянушкі *Дон Жуан, Насрэдзін, Бураціна, Казанова, Моцарт, Дзмітрый-самазванец*.

У ліку індывідуальных мянушак намі вылучаны наступныя тэматычныя групы. У першую ўключаны мянушкі, якія акрэсліваюць рысы характару, паводзіны, маральнае аблічча персанажаў. У гістарычных фрагментах п'есы «Святло вышыні» ўжываецца мянушка (*прыдомак*) расійскага цара — бязлітаснага знішчальніка асабістых праціўнікаў, а таксама знешніх і ўнутраных ворагаў дзяржавы: «*Цар Васіль Іванавіч памёр, пакінуў двое сыноў, аднаго глуханямога, а другога — будучага Івана Жыхлівага, грознага да ворагаў і паклёпнікаў Расіі, валадара моцнага і мудрага*» [1, с. 66]. У кантэксце п'ес Георгія Марчука ўжыты мянушкі, якія адносяцца да разраду *онімаў-рэмінісцэнцый*. У аснове такіх празванняў — метафарычнае выкарыстанне імёнаў герояў сусветнай літаратуры і рэальных гістарычных асоб. Так, героя меладрамы «Пісьмы салдату» настойлівага кавалера, Тадэвуша Сідорчыка характарызуе мянушка *Дон Жуан*. Хітрага таджыкскага салдата Мехмона Муртазу, які, віртуозна маніпулюючы старшыняй, дабіваецца пазездкі на радзіму, характарызуе мянушка *Насрэдзін*. У аснове мянушкі імя хітруна, ашуканца, героя распаўсюджаных у арабскай, персідскай, турэцкай, сярэднеазіяцкай і кітайскай літаратуры анекдотаў і кароткіх гісторый. А радавога Міхаіла Куліка, які ўмеў іграць на баяне і кларнеце, сачыняе музыку, акрэслівае мянушка *Моцарт*.

У аснове ацэначнай характарыстыкі персанажа п'есы Г. Марчука «Люцікі-кветачкі» Дзмітрыя Летуна (на думку Кузьмы Знайдзена, хлопец хоча ажаніцца з ягонай дачкой, каб завалодаць соткамі зямлі) імя прайдзісвета — пратэндэнта на царскі трон: «*Паслухай, разумніца мая, гані ў тры шыі паганца, лахадру. Яны ж у нас чатыры грады адлупцавалі, я паўпрыданага патраціў на суды, скаргі, на людзі сорам паказацца. А ён падастаў сына, каб парадніцца. Гані венікам у тры шыі, калі ішчадуеш нас, бацькоў тваіх Ха! Падкупілі! Дзмітрый-самазванец!*» [2, с. 39]. Бравяга боцмана — барацьбіта за справядлівасць і праўду — героі п'есы «Салодкія слёзы» ацэньваюць праз супастаўленне са слаўным вайскоўцам, кіраўніком Чарнаморскай эскадры, героем абароны Севастопалю, даўшы найменне *Адмірал Нахімаў*. Героя камедыі Г. Марчука «Аднойчы на дачы», прыхільніка любоўных прыгод Івана Кубышкіна, характарызуе мянушка *Казанова*: «*Яна не можа быць маёю. Вось. Вось у мяне ўсё, усё запісана. З кім, калі, дзе, колькі*». — «*Казанова, улік вядзеш*» [3, с. 78]. А заснавальніка фірмы псіхарабілітацыі Стаса Дударчыка, які імкнецца як мага хутчэй пабагацець за кошт сваіх пацыентаў, ацэньвае празванне, аснова якога — імя персанажа казкі Аляксея Талстога: «*Прыдумай бы хваробу якую, адкупіўся б, даў бы на лапу ваенкаму*». — «*Трэба, Бураціна, паслужыць*» [3, с. 85]. Сродак характарыстыкі героя п'есы З. Дудзюк «Люба ў шлюб» — п'яніцы, які забыўся на прафесію, сям'ю і нават імя, з'яўляецца мянушка *Стаканавіч*: «*Я ўжо ніякі. Адна ў мяне каханка — гарэлка-разліванка*» [4, с. 123]. Сродак адмоўнай ацэнкі Нэлі Іванаўны, якая прадае п'яніцам гарэлку на разліў, з'яўляецца мянушка *Наліванаўна*.

Пра неадольную цягу да моцных напояў сведчаць мянушкі персанажаў трагікамедыі «Цвярозы дзень Сцяпана Крываручкі». Жывуць героі твора ў вёсцы з сімвалічнай назвай *Пераброды*. Заўважым, што персанажы называюцца не імёнамі, а найчасцей мянушкамі. Так, празванне *Крываножка* стварае ўяўленне пра асаблівасці хады чалавека — аматара чаркі. Згаданае найменне адносіцца да ліку *парадыйных онімаў*, якія ўтвараюцца ў выніку камічнага скажэння сапраўднага імя. Так, у рэпліках сяброў-сабутэльнікаў прозвішча героя *Крываручка* мадыфікуецца ў мянушку *Крываножка*. «*А мы неяк пазнаёміліся з табой, Крываручка, год таму, калі кароў здавалі. Добра тады замачылі. Не Крываручка ты быў, а Крываножка*» [5, с. 234]. Унутраная форма мянушак *Долар* і *Бражка* раскрываецца ў кантэксце трагікамедыі. Носьбіт першай мянушкі «...азербайджанскае віно любіць, «*даляр*» называецца. *Доларам ахрысцілі*» [5, с. 234]. А носьбіт другога празвання ўжывае шырокі спектр напояў: ад «чарнілаў» да рэктыфікату.

У другую тэматычную групу вылучаны празванні, якія характарызуюць род дзейнасці герояў п'есе. Так, герой камедыі «Вясёлыя, бедныя, багатыя» дзед Лука атрымаў мянушку *дзед Гурок* за тое, што займаўся вырошчваннем гуркоў. Падлеткі — героі меладрамы «Каханне мае нешчаслівае» — ненавідзяць шкіпера Пятра Пятровіча, па мянушцы *Бомба*, за тое, што ён не дазваляў ім лавіць рыбу з баржы, якую ахоўваў. Мянушка *Бомба*, прысвоеная гора-рыбакамі ворагу і крыўдзіцелю, падкрэслівае гнеў, агрэсію шкіпера. «*Мы з яго баржы рыбу лавілі. Не дазваляе. Злы, як галодны чорт. Ён уначы з ружжом ходзіць*» [6, с. 150]. Любімы занятак падлетка Васіля перадае мянушка *Рыбак*.

У асобную групу вылучаны мянушкі, утвораныя ад «*nomina personalia*», гэта значыць, ад уласных імёнаў, імёнаў па бацьку і прозвішчаў. Падчас развіцця сюжэту паэтонімы гэтага тыпу напаўняюцца інфармацыяй аб характары персанажаў. Так, сімпатыю да гераніі камедыі «Салодкія слёзы» Надзеі, сціплай, непрыкметнай, працавітай жанчыны, перадае мянушка *Мышка*, утвораная ад прозвішча *Мышалава*. «*Мышка, ты зусім не пастарэла*» [7, с. 124]. У п'есе Г. Марчука «Святло вышыні» ўжыта мянушка, утвораная на аснове паранамазійнага каламбура, што ператварае напышлівае асабовае імя *Авідзій* (яно належыць бізнесоўцу, уладальніку начнога клуба) у паблажліва-насмешлівае празванне *Авадзень*: «*За вочы мяне завуць Авадзень. Але я не рэвалюцыянер. Усе рэвалюцыі пакуль што сціхлі — і сацыяльныя, і сексуальныя. Я за мірныя рэформы, калі яны на карысць грамадству. Не будуць зарабляць члены сацыуму — не будзем зарабляць і мы, бізнесмены*» [1, с. 66]. За высокімі фразамі патэнцыйнага мецэната фільма пра вялікага асветніка Скарыну хаваецца амаральны спакушалнік прыгожай дзяўчыны-актрысы, які падштурхоўвае яе да працы стрыптызёркай. Паэтонімам-характарыстыкай прабіўной, мэтанакіраванай дзяўчыны, гатовай для дасягнення мэты — заваявання каханага хлопца — на падман, з'яўляецца мянушка *Танка*, утвораная ад імені *Таня*, унутраная форма якой раскрываецца як у рэпліках герояў («*Затое ў мяне ёсць Танка! Магутная, непрабіўная і ўедлівая, як клешч!*» [8, с. 20]), так і ў апісанні амаральных учынкаў напорыстай гераніі. Мянушка-паэтонім *Ля*, утвораная ад імя *Лёля*, — сродак характарыстыкі і ацэнкі рамантычнай летуценніцы, сэнс жыцця якой за сяроджаны ў каханні: «*Шчасце — гэта калі побач каханы чалавек. Прачынаешся раніцай, убачыш яго і скажаш: "Я кахаю цябе, любы!" А ён адкажа табе: "Я таксама". Калі маленькі сыноч ці дачушка абдымуць за шыю і скажуць: "Люблю цябе, мама!" А больш нічога не хачу! Што Бог дасць*» [8, с. 40]. Мянушка лаканічна характарызуе ўзнёслую, вытанчаную натуру дзяўчыны: «Не называй яе *Лёлькай!* Яе імя *Ля* — яно вывучыць як высокая нота» [8, с. 40].

Адзін з герояў п'есы Г. Марчука «Цвярозы дзень Сцяпана Крываручкі» носіць імя *Зот* Пятровіч. Аднак у характарыстыцы гэтага героя, якая гучыць з вуснаў персанажаў, аматараў чаркі, імя міліцыянера *Зота* Пятровіча змяняецца на *Дзот* Пятровіч. Паранамазійны каламбур (наўмыснае сэнсвае збліжэнне імені і агульнага назоўніка *дзот*) ператварае імя героя ў мянушку — трапную характарыстыку непрымірымага барацьбіта з п'янствам: «*А, каго я бачу? Старшыня мясцовага клуба цвярэзнікаў Дзот Пятровіч... Вахценны, а дзе ж твой кулямёт? У-ух, інквізітары!*» [5, с. 220].

Носьбітамі канатацыі нацыянальна-культурнай спецыфікі з'яўляюцца характэрныя для вёскі *сямейна-родавыя мянушкі*, утваральная база якіх — імёны, прозвішчы, мянушкі роднасных асоб. У іх ліку *андронімы* — празванні жонак, утвораныя на базе прозвішчаў мужоў: *Знайдзёніха*, *Летуніха* — гераніі п'есы «Люцікі-кветачкі». Дарэчы, толькі зрэдку Г. Марчук выкарыстоўвае імёны жанчын Вольга і Варвара. Ужыты ў камедыі і *патронім* — празванне дачкі, утворанае ад імені бацькі: «*А яшчэ суседзі. Кузьмова Кацярына-то ў палажэнні прыехала*» [2, с. 19].

Заклучэнне. З'яўляючыся найбольш старажытным разрадам антрапанімічнай лексікі, мянушкі працягваюць сваё жыццё ў сучасным грамадстве, даючы магчымасць ярка абмаляваць найбольш кідкія рысы знешнасці чалавека, апісаць і ацаніць яго характар і маўленне, перадаць роднасныя адносіны паміж людзьмі. А каштоўнасць сямейна-родавых (генесіянімічных) мянушак у тым, што яны захоўваюць інфармацыю пра гісторыю сям'і. У мянушках-паэтонімах, прадстаўленых у драматургіі пісьменнікаў Брэстчыны, адлюстраваны маральныя каштоўнасці, этнакультурная спецыфіка сучаснага беларускага сацыуму.

Спіс цытаваных крыніц

1. Марчук, Г. Святло вышыні / Г. Марчук // Маладосць. — 2016. — № 11. — С. 62–83.
2. Марчук, Г. Люцікі-кветачкі / Г. Марчук // Вяселья, бедныя, багатыя : камедыі. — Мінск, 1998. — С. 5—48.
3. Марчук, Г. Аднойчы на дачы: камедыя / Г. Марчук // Полымя. — 2015. — № 12. — С. 57—85.

4. Дудзюк, З. Люба ў шлюбe / З. Дудзюк // Беларус. драматургія. — Мінск : Бел. навука, 1992. — Вып. 4. — С. 121—170.
5. Марчук, Г. Цвярозы дзень Сцяпана Крываручкі / Г. Марчук // Вяселья, бедныя, багатыя: камедыі. — Мінск, 1998. — С. 200—254.
6. Марчук, Г. Каханне маё нешчаслівае : меладрама / Г. Марчук // Беларус. драматургія. — Мінск : Бел. навука, 1994. — Вып. 5. — С. 131—170.
7. Марчук, Г. Салодкія слёзы / Г. Марчук // Польша. — 2007. — № 1. — С. 112—142.
8. Дудзюк, З. Разлучніца / З. Дудзюк. — Брэст : Акадэмія, 1996. — 56 с.

УДК 811.161.1'373.21(470.332-25)

А. П. Андреева

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Смоленский государственный университет», Смоленск, Российская Федерация

ВЕРСИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ НАИМЕНОВАНИЯ ГОРОДА СМОЛЕНСКА

Введение. «Топоним (географическое название, географическое имя) — собственное имя любого географического объекта в т. ч. гидроним, ойконим, ороним, спелеоним, хороним, урбаноним, дромоним, агрономим и т. д.» [1, с. 135].

«Топонимика (топономастика) — раздел ономастики, изучающий топонимы, закономерности их возникновения, развития, функционирования» [1, с. 143].

Э. М. Мурзаев в труде «Топонимика и география» утверждал, что географические наименования появились в результате осмысления процесса номинации и основывались на признаках, отражавших исторические и географические реалии [2, с. 3].

В основе названий древних топонимов часто лежат предания и легенды, что дает ключ к раскрытию труднейших вопросов. Красивая легенда об основании *Рима* Ромулом и Ремом и происхождение названия города от имени *Ромул* является таким примером. То же можно сказать и про названия *Киева*, *Суздаля*.

Основная часть. Мифов и легенд о возникновении *Смоленска* не сохранилось. В настоящее время существует ряд предположений о происхождении топонима. Это является показателем того, что ни одна из версий, выдвинутых по данному вопросу, не опирается на не подлежащие сомнению факты.

Версии, от чего *Смоленск* получил свое название, разнообразны. В Смоленском губернском архиве хранится краткое историческое описание, составленное иеромонахом Иоасафом Шупинским в 1780 году. В этом описании было сказано, что название *Смоленск* является производным от названия *Смолигов колодец*. П. Е. Никитин в труде «История города Смоленска» опровергает данную версию, аргументируя свою мысль отсутствием сомнений «в том, что *Смоленск* носит это название не от *Смолига*, бывшего в нем предводителем, ибо древние наши летописцы не упоминают нигде, чтобы *Смолиг* начальствовал в *Смоленске* и населял его, и самый город называют *Смоленск* и *Смоленец*, а жителей Смолянами и Кривичами, но не Смолиговцами, чего требовала бы самая терминология, если бы в честь Смолига город получил бы свое название» [3, с. 5].

Н. А. Мурзакевич в работе «История губернского города Смоленска» предполагает, что Смоленск получил свое название от обширных, смолистых лесов, из которых жители гнали смолу и продавали своим соседям для смоления судов, от чего и прозваны смолянами [4, с. 11].

Существует версия, что город получил свое наименование от реки *Смолянки*. Она берет свое начало в Спасском рву и, «соединяясь с Зеленым протоком, остается все тем же, едва заметным ручейком, и впадает в Днепр, пройдя от своего источника менее версты» [3, с. 7].

С. П. Писарев в работе «Княжеская местность и храм князей в Смоленске» выдвинул новое мнение по данному вопросу. Он предположил, что древний *Смоленск* — это доисторическое построение какого-то славянского племени, смолян, от которого и произошло, возможно, протонародное название *Смоленск*, как «от славян — Словеньск». Писарев опирается, во-первых, на существование племени смолян и, во-вторых, на наличие большого количества селений с племенным значением, по его мнению, на территории Смоленской и Витебской губерний [5, с. 78].

А. Ф. Палашенков в труде «Отчего Смоленск получил свое название» упоминает о теории датского историка XII века Саксона Грамматика, в которой тот предположил, что *Смоленск* «гочивами основан во время бывшего великого Одинова переселения из Норвегии; в воспоминание оставленных ими там усадеб, и до сих пор Смолендями именуемых, назван *Смоленец*» [6, с. 6]. Поскольку данное предположение является ненаучным, то исследователи с большим скептицизмом относятся к мнению этого историка.

Рассмотренные версии о происхождении топонима *Смоленск* являются наиболее известными, однако ни одна из них не содержит неопровержимых фактов, которые могли бы точно установить производящую основу.

Г. П. Смолицкая в «Топонимическом словаре Центральной России» отмечает, что большинство исследователей считают основу топонима *Смоленск* производной от основы *smol- в значении «смола, липкий пахучий сок хвойных и некоторых других растений темного цвета» [7, с. 690].